

Amersfoorters op Java
1939-1948

Janneke Budding studeerde Engelse taal- en letterkunde. Na een carrière in het onderwijs en als educatief auteur begon ze in 2014 met het schrijven van non-fictie.

Uit haar non-fictie boeken spreekt een intense belangstelling voor geschiedenis, cultuur en reizen.

- *Voor altijd Indië*

- *Frankenstein; het monster en zijn makers*

- *De Grand Tour in de 18e Eeuw*

- *Mijnheer de baron is op reis Buitenlandse reizen van de adel, 1814-1914*

- *Lady Hester Stanhope (1776-1839), koningin van de woestijn Biografie van een negentiende-eeuwse reizigster*

www.janneke-budding.nl/boek

Amersfoorters op Java
1939-1948

Janneke Budding

Amersfoorters op Java is een herziene uitgave van deel 1 van *Voor altijd Indië* en is verschenen in het kader van de documentaire 'Sporen van Indië' van Hans Goedkoop.

Dit boek is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Noch de auteur, noch de uitgever stelt zich echter aansprakelijk voor eventuele schade als gevolg van eventuele onjuistheden en/of onvolledigheden in deze uitgave, evenals voor onjuist gebruik of navolging van gegevens en/of adviezen in deze uitgave.

Auteur: Janneke Budding

Vormgeving: Frank Budding

Omslag: Alex Budding

Omslagbeeld: Aris Budding (linksvoor), To Budding (rechtsvoor) met collega's van Ons Belang te Bandoeng, tijdens uitstapje naar Buitenzorg

Beeldmateriaal: privé-bezit Frank Budding

Copyright © 2023 Janneke Budding

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 9789464658798

NUR 680/689

www.janneke-budding.nl/boek

Inhoudsopgave

1	Met de Oranje naar Java	7
2	<i>Tempo doeloe</i> en oorlogsdreiging	14
3	Indië in oorlog	22
4	Achter het prikkeldraad in Bandoeng	30
5	Vrouwenkamp Tjihapit, Bandoeng	36
6	Tjihapit: vindingrijke vrouwen	42
7	Een hachelijke stunt	48
8	Rebellie in Tjihapit	56
9	Op transport naar Tjideng, Batavia	64
10	De hel van Tjideng	70
11	Stijfselpap en darmensoep	75
12	Little Boy en Fat Man	78
13	Wie is de baas?	85
14	De Britten komen!	92
15	Herenigingskamp Tjihapit, Bandoeng	98
16	Wederopbouw en een onaangename verrassing	105
17	Een pijnlijke kwestie	113
18	Opkrabbelen en doorzetten	120
19	Terug naar Javastraat 1, Bandoeng	128
20	Eindelijk terug naar Holland	137
21	Een moeizaam nieuw bestaan	147
22	Tropenkolder en het grote zwijgen	152
	Geraadpleegde literatuur	158

Extra informatie en beeldmateriaal:
www.facebook.com/vooraltijdindie

Verantwoording

Vanwege de consistentie wordt voor plaatsnamen en Maleise woorden overwegend de spelling gehanteerd die gebruikelijk was voor het uitroepen van de Republiek Indonesië.

1 Met de Oranje naar Java

Je kon mijn schoonouders, Aris en To Budding, wel uit Indië halen, maar Indië niet uit mijn schoonouders. In 1939 vertrokken ze, pas getrouwd, met de *maiden trip* van de Oranje naar Batavia. In 1948 kwamen ze terug naar Nederland. Met het troepentransportschip Johan de Witt, na drieëneenhalf jaar 'Japanse gastvrijheid', zoals ze het zelf ironisch uitdrukten. Die Indische jaren hebben hun leven blijvend beïnvloed. Dat bleek me al snel toen ik 33 jaar later als aanstaande schoondochter over de vloer kwam. Uit wat ik zag, en hoorde. Boven het buffet in de eetkamer hing een groot schilderij met *sawa's* [rijstvelden]. In de zitkamer was een prominente plaats ingeruimd voor een grote, blauwwitte Chinees porseleinen pot, een – ietwat gehavende – bronzen Boeddha en dito wierookbrander. Bovendien werd je blik getrokken door een schilderij met felle kleuren, dat 'De Flamboyant' werd genoemd. Pas veel later ontdekte ik dat die naam sloeg op de grote boom die erop was afgebeeld, die de simpele stalletjes van de *pasar* [markt] overschaduwde. In de keukenkast stond een potje met nootmuskaatnoten, 'meegenomen uit Indië'. Maar de 'pisser' in de toiletpot boven was misschien wel het duidelijkste bewijs van de invloed van de Indische jaren. Hij was het luxe equivalent van de fles met water om je billen te wassen die mijn schoonouders in Indië hadden leren gebruiken.

Daarnaast waren er de achteloos gebruikte Maleise woorden, volkomen ingeslepen in hun dagelijkse taal. Een banaan was altijd een *pisang*, naar de apotheek ging je voor *obat* [medicijn] in de *goedang* [berghok, schuur] bewaarde je tuinstoelen en dergelijke. Dreigde er regen, dan nam je uit voorzorg een *pajong* [paraplu] mee. Zo vertrouwd en vanzelfsprekend werden de Maleise woorden, dat ook ik ze thuis ging gebruiken. Alleen daar, dat wel. Maar dit gold ook voor mijn schoonouders. Want wie van hun andere familie en kennissen zouden hun '*tawarren*' [afdingen], '*toetoep*' [dicht, gesloten] of '*pedis*' [heet, scherp] begrijpen?

Dit is het verhaal over de Indische jaren van mijn schoonouders, To en Aris, in het bijzonder van To. Het gaat niet alleen over de periode van 1939 tot en met 1948 waarin ze op Java woonden. Het gaat ook over het effect dat die jaren, inclusief hun internering, de

daaropvolgende bersiaptijd en de eerste jaren terug in Nederland hadden op hun leven, hun karakter.

Ik besef dat dit verhaal een spinsel is dat bestaat uit mijn herinneringen aan de herinneringen van To – Aris sprak niet over Indië – aan een periode die toen al veertig, vijftig jaar achter haar lag. Herinneringen zijn selectief en subjectief. Ingekleurd door na-kennis. In mijn geval ook door het lezen van ‘Indische’ literatuur, kampdagboeken en het zien van filmbeelden. Verder zijn er nog veel officiële en persoonlijke documenten, daterend van voor de kampperiode tot en met hun repatriëring in 1948 en daarna. Van identiteitskaarten en kampnummers tot gesmokkelde briefjes en gedetailleerde huishoudboekjes. En twee fotoalbums.; een groot en een klein. Allebei in donkerbruin leer gebonden, met kleine zwart-wit foto’s uit de eerste, onbezorgde periode in Indië. Met bijschriften in het krullerige handschrift van mijn schoonmoeder. Wit potlood op zwart papier. Het kleine album is duidelijk bedoeld om de familie in Nederland een beeld te geven van hun leven op Java, gezien het onderwerp van de foto’s en de bijschriften. ‘Eetkamer’, ‘Palmen’, ‘Pisangboom’. Al die documenten doken pas op na het overlijden van mijn schoonmoeder. Ik heb er dus nooit met haar over kunnen praten. Mijn speurtocht op internet en in de bibliotheek plus mijn fantasie vormen verdere draden in het spinsel van het verhaal van de Indische jaren van mijn schoonouders.

Dat verhaal begint eind augustus 1939 met de voormobilisatie in Nederland. To Peper en Aris Budding, respectievelijk 22 en 23 jaar oud, staan in ondertrouw in Amersfoort. Ze hebben elkaar leren kennen op kantoor bij de Amersfoortse verzekeringsmaatschappij Ons Belang. To werkt daar al wanneer Aris in augustus 1936 zijn entree maakt. Hij heeft de hoofdakte van de Kweekschool voor Onderwijzers. Beiden zijn ze de eersten in hun familie die mogen doorleren. De vader van To – geboren Amsterdammer – is particulier chauffeur, met uniform en rijlaarzen. To krijgt pianoles en haalt het diploma Hogere Handelsschool, met extra vakken, waaronder wiskunde en Esperanto. De vader van Aris komt uit Veenendaal en is conducteur bij het spoor. Peper mag regelmatig de auto van zijn baas lenen en het gezin Budding heeft vrij reizen met de trein. Aris en To hebben hierdoor al meer van Nederland – en België – gezien dan hun meeste

leeftijdsgenoten. Aris heeft dus de hoofdakte als onderwijzer op zak, maar kiest bij gebrek aan banen in het onderwijs voor een aanstelling als 'rekenmeester' op kantoor bij Ons Belang, in Amersfoort. Aanvankelijk – het is per slot crisistijd – gaat het om een halve baan, waarmee hij 15 gulden in de maand verdient. In de loop van het volgende jaar worden zijn werktijd en salaris verdubbeld.

Aris is ambitieus: eind 1938 gaat hij met succes op voor het examen Levensverzekeringswiskunde. Op 3 augustus 1939 tekent hij de overeenkomst om als 'stafemployee' op het kantoor van Ons Belang in Bandoeng te gaan werken. Zijn salaris wordt bepaald op '93% van Drie Duizend Gulden (f. 3000) per jaar.' Voor de woonruimte boven kantoor betaalt hij 'een vergoeding van 93% van Zes Honderd Gulden (f. 600) per jaar.' To beschreef haar kennismaking met Aris en de gevolgen daarvan tegenover mij zo.

'De andere meisjes van kantoor hadden de nieuwe kracht al gezien, en noemden hem "het snoepje van de week, echt iets voor jou, To". "Dat maak ik zelf wel uit." snibde ik terug. Maar van een praatje aan mijn bureau kwam het tot samen op dansles en uiteindelijk verkering. Aris was een knappe vent met golvend haar. Hij maakte al snel promotie, en toen er in 1939 een vacature was op het kantoor van Ons Belang in Bandoeng, zagen we allebei een kans die we wilden grijpen. Woonruimte boven kantoor, gemeubileerd en al, en promotie voor Aris. Een nieuw leven samen in Nederlands-Indië, in een grote stad met Europese allure. Aris kreeg de baan, en dat betekende eerst trouwen. Want ongetrouwd samenwonen was niet aan de orde en ik wilde niet als handschoentje [vrouw waarvan de partner niet bij de huwelijksvoltrekking kon zijn en vertegenwoordigd werd door gevolmachtigde, JB] nakomen. We gingen dus meteen in ondertrouw en regelden de trouwdatum. Maar toen gooide de mobilisatie roet in het eten. De Oranje, waarmee we naar Java zouden reizen, vertrok vanwege de mobilisatie niet op 6, maar op 4 september. Dit betekende dat onze trouwdag naar voren gehaald moest worden. En daarvoor stonden we nog niet lang genoeg in ondertrouw. Gelukkig mocht mijn vader, die particulier chauffeur was, de auto van zijn baas lenen om Aris en mij van Amersfoort naar de rechtbank in Utrecht te rijden. Daar kwamen we een half uur voor sluitingstijd aan.

Aanvankelijk wilde de officier van justitie niet meewerken. Pas na lang soebatten kwam de toestemming toch. Het was puur te danken aan de geleende auto dat het lukte om op zo'n korte termijn te trouwen. En toen moest ons paspoort nog afgehaald worden! We hadden samen een paspoort. Dat kon ik pas na ons trouwen tekenen, want er stond onder de handtekening van Aris "en van zijn echtgenoot". Dat paspoort heb ik de hele kamptijd trouwens bij me kunnen houden. Kijk, hier aan de binnenkant staat "Budding, Han 8", dat is de wijk van het kamp waar ik zat, en mijn kampnummer.

Op onze trouwdag droeg ik een blauwe, gedessineerde japon met een effen blauwe openvallende jas met korte mouwen, die ook in Indië goede dienst konden doen wanneer ik op 'netjes' moest. En een hoedje van dezelfde stof als de jurk. Aris had een donker, drielidig pak, met donkere hoed.

Henk, de broer van Aris en een van onze getuigen, was al gemobiliseerd en had speciale toestemming nodig van zijn superieur om bij onze trouwerij te zijn. Wat een soesah [gedoe].'

Op 4 september 1939, twee dagen na de trouwerij, werd het jonge paar naar de haven van Amsterdam gebracht, weer met de auto van de baas. Daar lag het MS Oranje klaar voor haar *maiden trip* naar Batavia. Op de kade speelde een militair muziekkorps het Wilhelmus en daarna opgewekte marsmuziek. Na de inscheping gleed de Oranje langzaam weg, uitgezwaaid door de 'afduwers'. Het jonge paar vertrok met de wetenschap dat het zes jaar zou duren voor ze hun familie en vrienden weer zagen. Pas na zes jaar in dienst had je recht op verlof naar Nederland. Dat was dan voor een half jaar, met doorbetaling van salaris en vergoeding van de overtocht.

Ons Belang verleende een vergoeding van 400 gulden voor 'uitrustingskosten'. Voor de passage tweede klas van het tweetal naar Indië betaalde de zaak maar liefst 1390 gulden aan de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland'. De passage op de Oranje was een buitenkansje voor Aris en To: een huwelijksreis op kosten van de zaak, op een schip als een drijvend luxe hotel. Met acht dekken en accommodatie voor 740 passagiers. Ze reisden bovendien niet vierde of derde klas, maar tweede klas, met diner aan de *captain's table*. Toch was het aanvankelijk aan boord niet echt genieten voor To.

'Ik was de eerste dagen zo ziek als een hond. Zeeziek, en niet zo'n beetje ook. Ik kon geen eten zien. Aris had er nauwelijks last van. Die wandelde maar veel op het dek. Pas de vierde dag aan boord werd ik weer een beetje mens. Natuurlijk zaten we ook wel in over de achtergebleven familie en vrienden in Nederland. Het was per slot mobilisatie, en van Duitsland hadden we niets goeds te verwachten, zoveel was ons wel duidelijk. Wij verwachtten in Indië nauwelijks iets te merken van een eventuele oorlog. Maar dat zou anders lopen.'

Het pasgetrouwde stel genoot van de ongekende luxe aan boord van de Oranje. Er werd gedanst, getennist en geluierd aan dek. En veel gegeten en gedronken. Dat begon met de ochtendkoffie vanaf 6 uur met daarna het ontbijt, waar de eerste klas en de tweede klas passagiers onder andere konden kiezen uit tien broodsoorten en zeven eiergerechten. Passend bij de eindbestemming Java, bestond het ontbijt één keer per week uit *nasi goreng*. Na de warme lunch volgden de middagthee, met sandwiches, cakes en biscuits, het diner aan de *captain's table* en de aangeklede avondthee. Had je in je hut iets nodig, dan drukte je op het belletje en kwam er een, vaak Javaanse, bediende aansnellen. Maar naast al die ontspanning en luxe waren er ook serieuze zaken. To vertelde daarover:

'Aan boord van de Oranje blokten we overdag op het Maleis. We hadden het boek "Omong-Melajoe, Maleis praten" bij ons, met eenvoudige zinnestjes en woorden. Het kantoorpersoneel in Bandoeng sprak natuurlijk Nederlands, ook de inlanders, maar tegen het huispersoneel en op de pasar [markt] kwam je daar niet ver mee. Ik weet het eerste zinnestje nog: "Siapa kamoe?" Dat betekent: "Wie bent u?" Verder was ik een babykleed voor aan de wand aan het borduren voor mijn schoonzus, die in verwachting was. Zo'n wandkleed maken was heel gebruikelijk in die tijd. Jammer dat het pakket met dat babykleed pas een hele tijd na de geboorte van Mart aankwam, per zeepost natuurlijk. Dat kwam doordat de Oranje vanwege de oorlogsdreiging voor de zekerheid niet door het Suezkanaal, maar om de Kaap voer. Daarom duurde de reis een week langer.'

Bij het passeren van de evenaar kwam, tot groot vermaak van de passagiers, zogenaamd de zeegod Neptunus aan boord, die na de 'doop' de ex-landrotten plechtig een Neptunusdiploma uitreikte.

Het bezoek aan Colombo, op het zuidelijke puntje van Ceylon, op 27 september was een welkome afwisseling na ruim drie weken op volle zee. Ook Aris en To lieten zich naar de wal brengen met een van de overzetbootjes van de Oranje. Samen met twee 'handschoentjes' namen ze een taxi om de stad te bekijken. Daar zagen ze onder andere hun eerste moskee, en ook voor het eerst overwegend bruine mensen.

1: To op de kade van Sabang

Van Colombo was het toch nog 1200 mijl – drie dagen varen – naar Sabang. Daarna deed de Oranje nog Singapore aan en Deli, op Sumatra. Daarna was het eindelijk zover: de aankomst in Tandjong Priok, de haven van Batavia. Na een zeereis van een maand. To herinnerde het zich zo:

'Ondanks de luxe en het vertier aan boord waren we toch heel blij dat de reis erop zat. Nou ja, niet helemaal natuurlijk, want we moesten nog met

de trein van Batavia naar Bandoeng. Altijd nog zo'n 180 kilometer. Een keer van boord moesten we door de emigratie. Dat kostte een heleboel tijd. Daarna was het nog een heel gedoe om onze barang [bagage] overgeladen en in de trein te krijgen. Vanuit onze coupé bewonderden we het landschap en de bergen van de Preanger. De sawa's [rijstvelden] zo groen, alles zo heel anders dan we gewend waren.'

In Bandoeng werd het jonge stel van de trein gehaald door Niek Jongeleen, de procuratiehouder van het in 1937 geopende bijkantoor van verzekeringsmaatschappij Ons Belang in Bandoeng. Per auto ging het vervolgens naar wat hun thuis zou worden gedurende een aantal jaren: Javastraat 1, niet zo ver van het station. Onderweg was het een wirwar van auto's, rijtuigjes en tegen de tropenzon en regen overkapte *betjaks* [fietstaxi's]. Aris en To keken hun ogen uit, onder andere vanwege de vele kraampjes langs de weg die etenswaren verkochten. Wat een verschil met Amersfoort!

2 Tempo doeloe en oorlogsdreiging

Javastraat 1 was een statige kantoorvilla in Indische art deco stijl. Wit gepleisterd, met op de verdieping een groot raam met de gebogen lijnen die zo kenmerkend zijn voor die stijl. Daarboven een timpaan, net als boven de zij-ingang. Het kantoor was op de begane grond, de dienstwoning die Aris en To zouden betrekken lag op de verdieping. Het statige gebouw had een omheinde tuin met grote bomen. To herinnerde zich hun eerste reactie:

2: Javastraat 1 Bandoeng anno 1939

'We keken onze ogen uit toen we rondgeleid werden; zo'n prachtig, voornaam gebouw. En onze woonruimte, op de verdieping, wat een luxe! Alles Europees gemeubileerd, heel smaakvol. We hadden een zitkamer, een eetkamer en een slaapkamer met een toilettafel met een grote ronde spiegel. Maar wat ons toen het meest opviel, was de klamboe om het tweepersoonsbed. Dat was nog niet eens alles. We hadden ook een groot balkon, met een rotan zitje, waar we heel vrij konden zitten. We waren de koning te rijk!'

De euforie van To duurde niet lang. Na een paar dagen was de eerste betovering voorbij en kreeg ze te kampen met veel dat haar vreemd was en bijdroeg aan haar heimwee. Het opstaan bij zonsopgang, het vreemde eten en het verplichte rusten na de lunch. Het mandiën; jezelf overgieten met koud water uit een stenen bak, en de fles met water, de *botol tjèbok*, in het toilet om je billen te wassen. In en om huis de mieren, spinnen en kleine hagedissen die 's avonds op de muren en het plafond liepen en rare geluidjes maakten. Musketen, waar je malaria door kon krijgen. Aris begon, in door To genaaid wit tropenpak, 's morgens al om acht uur op kantoor, zodat ze alleen achterbleef. En dat terwijl ze de weken daarvoor op de boot steeds samen waren geweest. Huishoudelijk werk was er niet, daar waren de bediendes voor. Het zou niet gepast zijn om dat als Europese vrouw zelf te doen. Dit gold ook voor koken. Dat was de taak van kokkie. To zat dus ontheemd op hun verdieping, met haar ziel onder de arm. Af en toe kwam er een bediende op blote voeten binnenschuifelen, maar het hoorde niet om daar vriendschappelijk mee om te gaan. Los van het probleem van de taal.

'Ik was die eerste tijd net een spons. Als je naar me wees begon ik al te huilen, zo'n heimwee had ik. Niek Jongeleen, de baas van Aris, had daar wel een remedie voor. Hij regelde dat ik halve dagen op kantoor kon werken. Dat werk had ik immers jaren gedaan, en de zaken gingen goed op het bijkantoor in Bandoeng, zodat Ons Belang zo'n personeelsuitbreiding wel kon gebruiken. Daarna was het met mijn heimwee gauw gedaan. Door de week had ik mijn werk, met nog genoeg tijd over om naar de pasar [markt, JB] te gaan. Ik had gehoord dat je daar makkelijk in contact kon komen met andere Nederlandse vrouwen die ook zelf inkopen deden. Zo ontmoette ik op de pasar Manie van Dijk, die samen met haar man Roel een hotel runde in Lembang. Dat ligt een paar kilometer ten noorden van Bandoeng, in de bergen. Zij kwamen allebei ook uit Amersfoort, dus dat schiep meteen een band. Manie nam mij zo'n beetje onder haar vleugels en maakte mij wegwijs in Bandoeng. Vertelde mij wat de beste adresjes waren en zo.'

Bandoeng was in 1939 een grote, witte, mondaine stad, die wel 'het Parijs van Java' werd genoemd. In 1941 woonden er alleen al 30 000 Europeanen. Er waren twee Nederlandse sociëteiten: Concordia, voor de elite, en Ons Genoegen voor de burgerij. Wilde je naar de film, dan

had je de keuze uit maar liefst drie bioscopen: Elita, Oriënt en Luxor. Winkelen kon je naar hartenlust op de Bragaweg, die zich met trots 'de meest Europeesche winkelstraat van Indië' noemde. Kellers Kleding, modemagazijn Au Bon Marché, kledingmagazijn Aug. Savelkoul – tropicals vanaf f 23,50' en 'Europeesche uitrustingen' – allemaal waren het winkels met de nieuwste mode uit Europa. Van Dorp's boekhandel, bloemhandel Abundantia, juwelier De Concurrent, ook die waren te vinden aan de Bragaweg. Had je genoeg van het winkelen, dan kon je weer op adem komen in het Insulinde park, het Westerpark of een van de andere parken van Bandoeng. Of je at een taartje bij Maison Bogerijen. To vertelde:

'Op zondag gingen we erop uit. Eerst in Bandoeng zelf, naar de dierentuin of een van de parken, maar al snel ook buiten de stad. We hadden intussen kennissen, en sommigen van hen hadden een auto. Dan mochten wij, nieuwelingen, mee. De mannen droegen tijdens zo'n uitstapje soms shorts, en wij vrouwen een enkele keer ook. Dat was best gewaagd voor toen. Ik weet nog dat we begin oktober 1939, dus kort na onze aankomst, al naar de vruchtenpasar in Buitenzorg gingen. Toen waren we natuurlijk keurig gekleed; ik droeg zelfs handschoentjes en een hoed. Zo tussen de mensen moesten wij Europeanen het goede voorbeeld geven. Zeker voor de inlanders.'

De 'inlanders' waar To het meest mee te maken had waren de bediendes. Naast kokkie was er een *baboe* voor de was, een *djongos* [mannelijke bediende, JB], voor het werk in huis en een tuinman, de *kebon*. Dit personeel, dat in dienst was van Ons Belang, woonde in bijgebouwen achter de kantoorvilla. De bediendes, gekleed in sarong en 'baadje' (*kebaja*), hadden voor To kennelijk geen naam of eigen identiteit. Ik heb haar nooit een naam of een toevoeging horen gebruiken. Het was 'kokkie' of 'de *djongos*'. Enkel de functie was kennelijk belangrijk, niet de persoon, wanneer het om inlands personeel ging. Ik denk niet dat To daar een uitzondering in was onder de Nederlanders in Indië.

De Javastraat lag in de Europese wijk van Bandoeng. Je woonde daar op stand, met de heer Turpijn, accountant, op nummer 4 en chirurg dr. Baalde op nummer 7. Op Javastraat 8 woonde de heer Heim, die makelaar en commissionair in effecten was. Als notabele zat